

Tarihsel Süreçte İltizam Sisteminin Sosyo Ekonomik Etkileri; Devlet Erkinin Kişisel Kullanımı "Mültezim"

Economic Effects of Iltizam System in Historical Process; Personal Use of The State Power "Mültezim"

Mehmet Emin YARDIMCI^a

Erkan OFLAZ^b

Oktay MENECLER^c

Öz

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılış sebeplerinden olarak değerlendirilen ayanların yükselişinin ilk evresi, iltizam sisteminin uygulamaya koyulmasıydı. Osmanlı toprak sistemi klasik çağda Osmanlı militarizmini besleyen tımar sistemiydi. On yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerek maaşlı ordu birliklerinin sayısının artması gerekse de yapılan savaşlarda ki maliyetlerin artışı Osmanlı maliyesinde boşluklar oluşturmuştu. İltizam sistemi hazinenin nakit ihtiyacını gidermek için kullanılan genel bir politika aracı oldu. Tımar sisteminin nüfus yönetimini kolaylaştırıcı yanı uygulamaya konulan iltizam sistemi ile merkezi otoriteyi zayıflatmıştı. İltizam sahibi olan mültezimler zamanla merkezi otoriteden bağımsız yerel otoriteler haline gelmişti. Çalışmanın amacı Osmanlı iltizam sisteminin birçok medeniyetin potası haline gelen Osmanlı imparatorluğunda uygulama başarısızlığının tarihsel süreçteki erken dönem uygulamalarla kıyaslanmasıdır.

Anahtar Kelimeler: İltizam, Mültezim, Toprak Yönetimi, Devlet, Antik Çağ

JEL Sınıflandırması: N43, N45, N53, N55.

Abstract

First step of the rise of the Ayans, considered to be the reasons for the collapse of the Ottoman Empire, was the introduction of the iltizam system. The Ottoman land system was the tımar system that fed Ottoman militarism in the classical age. Starting from the second half of the seventeenth century, both the increase in the number of the professional army units and the increase in costs in the wars created gaps in Ottoman finance. Iltizam system became a general policy instrument to supply cash needs of treasury. The simplification of the tımar system to the population management, the iltizam system introduced has weakened the central authority. Iltizam owner who tax farmers became local authorities independent of the central authority over time. The aim of the study is to compare the application failure of the Ottoman tax farming system in the Ottoman Empire with the early practices in the historical process.

Keywords: Iltizam, Mültezim, Land Management, State, Ancient History

JEL Classification: N43, N45, N53, N55.

^a Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Doktor Öğretim Üyesi, e-posta: emin.yardimci@kocaeli.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2896-8342>, Researcher ID: [F-6274-2018](https://orcid.org/0000-0001-9421-3282)

^b Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, e-posta: erkan-oflaz@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9421-3282>

^c Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, e-posta: menecler@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4833-4088>

1. Giriş

İmparatorlukların ortaya çıkması merkezi idarelerin toprak yönetimi için yeni politikalar üretmesini gerektirmiştir. Ulaşım ve haberleşme imkânsızlıkları nedeniyle tek merkezden yönetilen İmparatorluklar/Krallıklar uzak eyaletleri için üretim ve vergilendirme sorunuyla karşılaşmıştır. Böylece bir insanlık mirası olarak devlet yönetiminin gelişimine paralel, toprak yönetimi ve vergilendirme sistemi de gelişmiştir. Toprağa bağlı köylülerin merkezi idareye bağlılığı çok yönlü bir etkileşim gerektirmiştir. Bu nedenle yönetim tarihinde yerel valiler ve derebeylikleri kullanışlı bir enstrüman olarak ortaya çıkmışlardır. Merkezi idarenin güçlü olduğu dönemlerde, yerel yönetimler üzerindeki otoritesi sorgulanamamıştır. Diğer taraftan yerel yetkililer merkezi idaredeki zayıflamayı isyan ve/veya daha fazla özerklik hakkı olarak değerlendirerek kullandığı için aynı zamanda merkezi idareye bir tehdit oluşturmuşlardır. Taşradaki devlet erkini kullanan devlet görevlisi veya derebeyinin sosyoloji üzerinde de etkisi bulunmuştur. Bu şartlar altında elde edilecek olan toprak yönetiminin merkezi idareden alınması şüphesiz bir dizi rüşvet/yolsuzluklara da neden olmuştur. Merkezi idarenin denetiminden uzak kâr ve/veya güç kazanımı nedeniyle hak sahibi kişiler yerel halk üzerinde otoriter sitemler kurmuşlardır.

Merkezi yönetimin ülkenin kendi yapısına uygun olarak belli kıstaslarla devlet erkini kullanma gücünü devretme hali olarak düşünebileceğimiz yerel yönetimler vasıtasıyla vergi toplama düzeni, özel şahısların da konuya dahil olmasıyla politika eş güdümü bağlamında tehdit oluşturmuştur. Gerek Antik Yunan, gerek Roma ve gerekse erken dönem Avrupa krallıklarında devlete ait olan mallar için yerel yönetimlerce alınan toprak vergisi taşrada yaşayan köylüler için misliyle ödenmesi gereken bir mali yük oluşturmuştur. Sistem, devlet vatandaş ilişkisinden çok mal sahibi kiracı ilişkisi kapsamında değerlendirilmiştir. Bu sebeple gerek Türk-İslam kültürü, gerekse Avrupa kültüründe yerel beylerin baskılarına boyun eğmeyerek halk kahramanı olan kişilere rastlanmıştır. Sosyolojik olarak yukarıda zikredilen zararlarının yanında iktisadi olarak en büyük zararı, üretimden devletin elde etmesi gereken gelirin, toplumsal huzursuzluk veya çeşitli yolsuzluklar nedeniyle devlet hazinesine eksik olarak gelmesidir.

2. Tarihsel Süreçte Toprak Yönetimi ve Mültezim Olgusu

Dünya tarihinde çok çeşitli şekillerde örneklerine rastladığımız iltizam sistemi özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi veya devletin işlettiği bir kurumu işletme hakkını belli bir bedel karşılığında yine belli bir süre ile işletmesidir. Bu işletmeyi yapan şahsa mültezim denir. İltizam sisteminin tarihsel kökleri Antik Yunana, kelime kökü ise Arapçaya dayanır. Devletin ihtiyaç duyduğu gelirin toprak ve toprağa bağlı üretim ile elde edildiği klasik çağda, iltizam sisteminin en eski uygulamaları bulunmaktadır. Vergi toplama amacına matuf kurulan sistem, yönetici erk için önce bir çözüm daha sonra ise sorunlar yaratan bir sistem olmuştur. Sorun kökündeki odak ise şahıslar yani “mültezimler” dir.

2.1. Antik Yunan ve Roma Döneminde Toprak Yönetimi

Özel bir kişinin devlete ait olan bir bölgede devlet adına vergi toplaması ve/veya madeni işletme imtiyazı olarak, gelirleri belli bir bedel ve süre ile alarak işletme işine iltizam denir, bu işi yapan özel kişiliğe de mültezim denir (Genç, 2000, s. 154-158). Babil, Mısır, Çin ve Yunan medeniyetlerinde vergi, dini bir mükellefiyet olup iltizam sistemi ilk defa Antik Yunan medeniyetinde uygulanmıştır (Buluş, 2010, s. 81 – 120).

Roma İmparatorluğunda iltizam sistemi, cumhuriyetten imparatorluğa geçiş döneminde uygulamaya konulmuştur. Roma M.Ö. 266-133 yılları arasında gerçekleştirdiği Pön Savaşları sonrasında sınırlarını oldukça genişletmiştir. Genişleme ivmesi, M.Ö. 106 yılına kadar sürmüştür (Demircioğlu, 2019, s.209-217). Cumhuriyetin bu dönemde büyüme ivmesi, iletişim olanaklarının zayıflamasına sebebiyet vermiştir. Sınırların genişlemesi, yönetici kadroların denetim mekanizmasını kısmen verimsizleştirmiş, bu nedenle Roma'nın uzak eyaletlerde iltizam (locatio, kabâle) sistemini kullanmaya başladığı görülmüştür. Roma'da mültezimler “publicani, publicains” olarak adlandırılmıştır. Roma vergi

hükümlülerinden dolayı ve dolaysız vergiler talep etmiştir. Dolaysız alınan vergiler beş yılda bir yapılan sayımlar ile genelde devlet görevlileri tarafından toplanmış, dolaysız vergiler mültezimler aracılığı ile alınmıştır. Roma'da her eyalet vergi vermek zorundadır. Valiler, halk tarafından mültezimlere vergi verilmesini sağlarken, mültezimlerin de halktan doğru şekilde vergileri toplanmasını sağlamalıdır. İltizam sisteminin gereği olarak mültezimler başta devlete bir miktar para vermişler, ancak Roma tarihçilerine göre halktan bunun birkaç katını toplamaya çalışmışlardır. Roma tarihçisi Titus Livius'a göre "Nerede bir vergi mültezimi varsa, orada ya âmme hukuku yoktur; yahut insanların hürriyeti kalmamıştır" (Demircioğlu, 1967, 443-459). Kontrol mekanizmalarının etkisiz kaldığı anlaşılan bu durum, Roma'ya gelir yerine yük olmaya başlamıştır. Zamanla kendi davalarına bakan hâkimleri kendi sınıflarından seçtirmek kadar güçlenip bir nevi dokunulmazlık kazandıkları da görülmüştür (Demircioğlu, 1967, 443-459). İltizam, imparatorluk döneminde de devam etmiş, ancak bazı düzenlemeler yapılarak mukataa sayıları azaltılmış, sıkı kontrole tabi tutulmuş, yetkileri azalan senatörler ile mültezimlerin arasındaki gizli anlaşmalar ortadan kaldırılmıştır (Buluş, 2010, s. 81 – 120).

Doğu Roma İmparatorluğu'nun mali ve ekonomik sistemi içerisinde, sırasıyla Lâtifundia Sistemi, Tema Sistemi, Pronoia sistemi uygulanmıştır, özellikle Pronoia sisteminde arazi hem devletin hem de bu mülkün verildiği şahıstır. Bu nedenle toprak sahipleri zamanla satın alma yoluyla büyümesine sebebiyet vermiştir. İmparatorluğun son dönemine kadar devam eden bu sistem gitgide arazilerin aristokrasinin eline geçmesiyle feodalleşen bir yapıyı doğurmuştur. İmparatorluğun arazilerinin bu şekilde özelleşmesi sebebiyle giderek güç kazanan feodallere karşı seçenekleri azalmış ve elinde kalan gelirleri iltizama vererek mültezimlere toplamak yolunu seçmiştir. 11. yy.da Pronoia sistemi ve iltizam aynı seviyelere gelmiştir. (Öztürk, 2012, s. 157-208). Osmanlı döneminde dahi eski Bizans aristokratları çalışmalarını mültezim olarak sürdürmüştür. (İnalçık, 2019b, s. 329-339).

Orta çağ Avrupa'sında 12. yy. ile birlikte toprak rejiminde yeni uygulamalar ortaya çıkmıştır. Lortlar tarafından cens (kira) yöntemiyle birlikte mülkiyet hakkı hala lortta olmasına rağmen toprağın kullanım hakkını miras yoluyla devredebilen bir köylü sınıfı oluşmuştur. Köylünün lordun yönetmesiyle yaptığı tarım, kolektif olarak devam etmiştir. Zamanla köylünün toprağa bağlılığı artmış, uzun bir süre sonra lortlara ödenen ücret itibari bir hal almıştır. Ancak Ancien Regime'in (Türkiye tarihi devir ayrımına göre yeniçağ, 15.yy.dan Fransız devrimine kadar geçen dönem) sonuna kadar köylü kendine uygun görülen rollerin içerisinde dışarı çıkamamıştır. 13.yy. da Almanya'da barbarlardan ele geçirilen araziler lortlar tarafından koloni olarak yerleştirilen köylülere kiralanmıştır. Buraya yeni yerleştirilen köylüler her ne kadar toprakları kiralık olarak kolinize edilmişler de, eski Alman topraklarından farklı olarak ilk düzenli yerleşenler ve benimseyenler olmuşlardır. Fransa'da özgürlüklerini kazanan köylüler genellikle bir kira (cens) karşılığında toprak bağışlanan ve büyük çoğunlukta miras bırakabileceği toprak konusunda tasarrufta bulunabilecek kiracılar haline gelmişlerdir. 13.yy. da birden çok yıla dayanan kiralama yaygınlaşmış, Güney Fransa'da 2-6 yıl arasında kiraya vermek adet haline dönüşmüştür. Eski demeselerin (tam anlamıyla, serflere ya da özgür çiftçiye ait olmayan lort toprakları) büyük bölümü, zenginleşen tarım işçilerine iltizama verilmeye başlanmıştır. Eudes Rigaud (1210-1275), kendi piskoposluk bölgesinde manastır reislerine ellerinden geldiğince çok toprakları kiraya vermesini istemiştir (Pirenne 2013, s.88-100).

İtalya'da ise bankerler ülke dışındaki ödemelere aracılık sağlayıp kliring bürosu işlemlerini gerçekleştirmiştir. 13.yy. sonlarında Alplerin kuzeyinde bankacılık tekeli oluşturmuşlardır. Fransa ve İngiltere kralları, yöresel büyük lortlar, piskoposlar, manastır reisleri ve kentler, İtalyan bankerlerin uluslararası müşterisi haline gelmişlerdir. Papalık servetini yönetmek için Katolik ve diğer kiliseler vergilerini toplamak için, Krallar kendi vergilerini toplattırmak ve darphanelerinin yönetimi için İtalyan bankerlerine güvenmişlerdir. Çoğu şehirde üretim, satış ve tüketim mültezimlikleri yapmışlardır. Zamanın stratejik ürünlerini alıp satmışlar, hanlar işletmişler, her giriştikleri işle daha da güçlenmişlerdir. Cesaretleri arttıkça daha fazla işe girerek daha çok güç ve para kazanmışlardır. Kendilerine başvuran borçlulardan %50 hatta %100'ü aşan faizler almaya başlamışlardır. Güçleri ve güvenleri, lortları, kralları hatta papaları destekleyecek veya desteğini çekecek seviyeye gelmiştir. (Pirenne, 2013, s.120-150)

2.2. İslam ve Türk-İslam Medeniyetlerinde Toprak Yönetimi

Mültezimlerin karşımıza çıktığı diğer coğrafya ise Arap Yarımadası'dır. İslam Peygamberi Hz. Muhammed (S.A.V) zamanında savaşlar genellikle toprak kazanmanın yöntemi olmuşlardır. Savaşla elde edilen topraklar, savaşan mücahitlere veya gayr-ı Müslim (zimmî) halka bırakılmıştır. Mücahitler öşür vergisi olarak %5-%10; zimmîler mahsulünden haraç olarak %10-50 vergi vermişlerdir. Enfal suresi 41nci ayetin nazil olması sonrasında ele geçirilenler, beşte bir oranında Beytü'l Mâl olarak devlet hazinesine bırakılmıştır. Hz. Peygamber ve daha sonra halifeleri, bu taşınır/taşınmaz mallar üzerinde tasarruf sahibidir. Bu mallar devlet malı olup Hz. Peygamber ve Halifeleri'nin mirasçıları bu mallar üzerinde hak iddia edemezler. Aynı şekilde dönemde, otlaklılar için 'Himâ', doğruca tam şekilde haraca tabi olan araziler için 'Haraç-ı Mukâseme', kısmen haraca tabi olan araziler için 'Harac-ı Muvazzafa', mülkiyeti kimsede olmayıp yerleşim yerlerine 2-3 km mesafede olan yerler için 'Arazi-i Mevat', özel şahıslara veya devlete ait olmasına rağmen vakıfa dönüştürülenler için Arazi-i Mevkûfe, devlet arazi ve taşınmazlarının vergisi verilmek ve satılmamak şartıyla işletme veya faydalanma hakkını kişilere tahsis etmesi olarak "İktâ" terimleri ortaya çıkmıştır. Hz. Ebubekir döneminde de toprak sistemi bu şekilde devam etmiş, Hz. Ömer döneminde toprak hukukunda bazı değişikliklere yapılmıştır. Bunlar: Haraç vergisinin yeniden tespit edilerek değerlendirilmesi, arazinin rakâbesinin (mülkiyetinin, idaresinin) devlete mal edilmesi, verginin mültezimlerle değil, bizzat devlet memurları (amil) vasıtasıyla tahsil edilmesi olmuştur (Baltacı, 2010, s.220-222). Hz. Ömer'in iktâ arazilerini mültezimlere vermeme kararının temelinde, Hz. Peygamberden sonra İslam toplumunun su ve toprak kavgalarıyla yıpranarak fetihlerden geri kalmaması gerektiği düşüncesi yatmıştır (Demirci, 2020, s. 443-459). Merkezi otoritenin zayıfladığı durumlarda bu düşüncenin ne kadar isabetli olduğu görülmüştür.

Emeviler döneminde savafi (beytül mâle) toprakları üzerinde dihanların (toprak ağası) hâkimiyeti görülmüştür. Aynı bir sınıf oluşturan dihanlar giderek Roma'nın pronoia sistemindeki gibi feodal bir yapıya evrilmişlerdir. Dihanların bu evrimine karşın çorak veya bataklık arazinin ıslahına yönelik katkıları nedeniyle gelişmeleri devlet tarafından da desteklenmiştir (Demirci, 2007, s.61-82). Dihanlar yeterli gücü elde ettikleri dönemlerde isyanları da desteklemişlerdir. Emevilerin toprak konusunda dikkat çeken diğer bir özelliği de kendi soylarından olanlara iktâ dağıtımını daha fazla gerçekleştirmeleridir (Delice, 1999, s. 299-320). İktidar savaşlarının dini mezhepleşmeye doğru döndüğü bu dönemde kabilesel ayrışmaların geliri etkilediği, geliri etkilenen halkın daha kabileci olmasıyla ise devleti zayıflattığı bir döngüye girmesine sebebiyet vermiştir. Mültezimlerin değişimine bir örnekte Muaviye devrinden itibaren cebhezlerin faaliyete girmesi olmuştur. Emeviler döneminde cebhezler, bankacılık, bankerlik, sarraflık yaparken, Abbasiler döneminde mukataa iltizamlarını üzerlerine alarak devlete bir nevi kredi kaynağı sağlamışlardır (Tabakoğlu, 2016a, s.132).

Abbasiler döneminde topraklar, Emîrî Arazi (Miri arazi, Devlete ait topraklar), Öşrî Arazi (Müslümanlara ait öşür vergisi alınan topraklar), Haracı Arazi (Gayr-i Müslim arazileri), Mevât Arazi (faydalanmak için yatırım yapılması gereken mevcut haliyle kullanılamaz arazi, araziye kullanılabilir hale getirenin mülkiyetine geçer) ve Vakıf Arazi (Vakfedenin gayesine uygun olarak işletilen arazilerdir) şeklinde bölümlere ayrılmıştır. İktâ arazileri Abbasiler döneminde önemli yer tutmuştur (Baltacı, 2010, s.222-224). Topraklarda bulunan halk, vergi ve öşürlerini iktâ sahibine veya iktâ sahibinin vekiline ödemişler, iktâ sahibi araziye iltizama verdiyse, bu gelirler mültezim tarafından tahsil edilmiştir. Vergilerin toplanmasında genelde amillerden (vergi görevlisi) yararlanılmış, birçok düzenleme yapılarak görevini suiistimal edenlere işkence ve ölüm cezaları verilmiştir. Abbasi kayıtlarında Kabala (iltizam) başlarda nadir görülen bir husus olmuştur. Bu konuda en eski kayıtlardan biri: 754 yılında Halife Mansur'un Irak haraç görevlisi İsa Bin Musa'ya "bölgeden iki kat vergi toplanabileceği ve bölgeyi ona geçen yılki miktar ile verdiğini" mektupla bildirmesidir (Demirci, 2001, s.303-336). Abbasi Halifeleri Mûsâ el-Hâdî (785-786) ve Harun Reşid (786-809) döneminden kalan kayıtlara göre devletin batı eyaletlerinden 5 milyon dinar, doğu eyaletlerinden 400 milyon dinar gelir elde etmiştir. Daha sonra zamanımıza kalan belgelerde, gelirlerin azaldığı görülmüştür. Bunun başlıca nedeni ordu komutanlarının, taşra yöneticilerinin ve mültezimlerin aldıkları paylar olarak görülmektedir. Devletin gerileme ve dağılma sürecine girmesi gelirlerin daha da azalmasına sebebiyet

vererek, Ebü'l-Fazl el-Muktedir-Billâh Ca'fer (918-919) zamanında tüm eyaletlerden gelir 14.501.904 dinar seviyesine gerilemiştir (Lewis, 2006, s.177-180).

Abbasilerde kadılar, kadılık için ümeraya (hükümdar adına yüksek rütbeli yönetici vali vb.) veya halifeye para vererek iltizam almışlar, yine muhtesib (Belediye başkanı), şurta (şuruta, emniyet müdürü) iltizam yöntemiyle tayin olmuşlardır (Uzunçarşılı, 1988, s.10). Devletin bu yolu seçmesi başta gelir arttırıcı gibi görünse de sonuçta halk ile temasta bulunan görevlilerin çıkar amacıyla o görevi satın alması doğal olarak başkaldırlara veya gelir getiren topraklardaki nüfusun baskıdan kaçarak gelirin azalmasına sebebiyet vermiştir. Devlet hem gelirinden hem gücünden kaybettiği bir sarmal içerisinde kendini bulmuştur.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda toprak Miri, Öşri, Haraci, Mevat, Vakıf Arazisi olarak beş kısma ayrılmıştır (Baltacı, 2010, s. 526). Sultan Alparslan ve Sultan Melikşah'ın veziri Nizamülmülk tarafından büyük miri araziler bölünerek topraklı süvari dirlikleri oluşturulmuştur. Toprak ve toprak üzerinde çalışan halk (reaya) devletin sayılmıştır. Bu sahipliği şöyle açıklamak mümkündür: Şayet toprak vakıf durumunda ise reayai vakfın reayası, toprak iktâ ise reaya iktâ verilene ait olmakla birlikte, şikâyet hakkı bulunmaktadır. Halk, Avrupai serflik gibi bir durumda olmayıp İslam toplumlarında reaya özgür olmuştur (Uzunçarşılı, 1988, s.57-58).

Anadolu Selçukluları'da toprak yönetimini aynı şekilde devam ettirmiştir (Baltacı, 2010, s.527). İktâ verilenlere vazifeye beraber vermiştir. İktâ sahibi vazifesinden azledildiğinde toprak da elinden alınmıştır. Tımarlı sipahiler için verilen topraklar babadan oğula kalmış, bunlara ocakzade tımarları denmiştir. Anadolu Selçukluları'nda resmi olarak tımar veya zeamet tabirleri yerine iktâ tabiri kullanılmıştır (Uzunçarşılı, 1988, s.113-117).

Anadolu Beylikleri'nde toprak iktâ, vakıf, mülk ve yurd olarak bölünmüştür. Müslüman Oğuz Türkleri ele geçirdikleri toprakları devlete ait olarak belirleyip iktâ ederek öncelikle emir ve askerlerine tımar olarak vermiş, diğer kısımlar ise mülk ve vakıf olmuştur. Osmanlı Devleti kendine kattığı beyliklerde ilk olarak mevcut durumu devam ettirmiş, bu sırada vergi ve toprak konusunda memurlarını gönderip bölgeleri tahrir yaptırmıştır (Uzunçarşılı, 1988, s.147-150). Bu şekilde yapılan uygulama ilk etapta yönetim değişikliğinin gündelik hayata etkisini azaltmış halkın alıştığı düzenin devam etmesiyle isyanların önüne geçilmeye çalışılmış, zamanla bölgesel özellikler ve devlet geleneklerine uygun düzenlemeler yapılmıştır.

İlhanlı devletinde her vilayet, vergilerini ve muhtemel gelirlerini belli bir miktar karşılığı iltizama vermiştir. Mültezimler aldıkları iltizamların gelirleri karşılığı ulema ve berathılara süyügaller denilen bir maaş vermesi için borçlandırılmıştır. Genelde mültezimler en nüfuslu olanlara paralarını verip ziyafetler düzenleyerek bu borcundan kaçınmaya çalışmış, şikayetler yükseldiğinde mültezimlere divan tarafından bir an önce borcu ödenmesi emredilmiştir. Mültezimler borçlarını ödeyebilmek için halktan yeniden para toplamaya çalışmış, böylece halktan birkaç kez para talep edildiği olmuş, bu sebeple halk ülkeden kaçmıştır. Halka baskı ve hatta işkence yapılarak, ayaklarından asılan köylüler dahi olmuştur. Bu düzen yıllarca tekrarlanarak Gazan Han'a (1295-1304) kadar devam etmiştir. Gazan Han Müslümanlığı kabulünden sonra ilk olarak faizcilikle mücadele etmiştir (Tabakoğlu, 2016a, s.160). İltizam usulünü kaldırarak ülkenin her köşesine görevliler gönderip mülkiyetleri tespit ettirmiştir. Toprakları Mülk, Vakıf, Has ve İnci olarak dört kısma ayırmıştır. Ancak Gazan Han'ın ölümünden sonra koyduğu kanunlar bozulup halk yine göç etmek zorunda kalmıştır (Uzunçarşılı, 1988, s.241-244).

Uzunçarşılı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinden toprak yönetimine dair kayıt kalmadığını aktarmış ve teşkilatlarının İlhanlı Devleti ile aynı olması nedeniyle toprak yönetiminde de aynı düzenin devam ettiğini mütalaa etmiştir. Ancak daha sonrada devam etmesi nedeniyle günümüze ulaşan bir bilgide: Akkoyunlu Devleti'nde Uzun Hasan Bey'in askeri teşkilatı kuvvetlendirmek için koyduğu kanunlardan Bâc resmi (gümrük resmi) kanunu, Osmanlı devletinin Akkoyunlular'ın idaresinden ele geçirdiği topraklarda (Erzincan, Kemah, Bayburt) devam ettiği (Uzunçarşılı, 1988, s.268-283).

Mısırda arazilerin yönetim hakkı, Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde bir komutana iktâ edilmesidir, ancak bu yöntem Osmanlılar zamanında olduğu gibi olmamıştır. İktâ edilen komutan arazi gelirlerini askerin maaş ve masraflarına harcar, kalanını devlet hazinesine göndermiştir. Arazi, iktâ edilen tarafından parça parça iltizama çıkartılır, iltizamı alan mültezimler aynı zamanda iltizama aldıklarının imarıyla da ilgilenmişlerdir. İltizam süresi dört sene olup paralarını taksitle ödemişlerdir. Bazen mültezim, yatırımlarından kar elde edemeden dört sene sonunda elindeki iltizamı başka mültezim tarafından alınmıştır. Bu sebeple Fatımiler zamanında sistem değiştirilerek düzenli borcunu ödeyen mültezimlerin ihaleleri yapılmamış, mültezimler kollanmış, yeni ve güçlü bir sınıf oluşturulmuştur. Bu sistem Osmanlı'da 17. yy. sonunda var olan malikâne sistemine benzemektedir. Memlûklular zamanında Selçukluların kullandığı yöntemler kullanılarak tımar sistemi oluşturulmuştur. Her 30 yılda bir tahrir gerçekleştirilmiştir. Toprak imtiyazlı askerî sınıfın mülkiyetinde olup, iktisadi hayatta onlar belirleyici olmuşlardır (Yiğit, 2020, s.90-97). 1279-1290 yıllarında Ümera, askere ait iktâları eline geçirmiştir. Bu durum asker sayısında azalmaya ve asayişin bozulmasına sebebiyet vermiştir. Melik Mansur Kalavun bu duruma karşı yeniden arazileri düzenlemiş, daha sonra Melik Mansur Hüsamüddin Laçin 1297 yılında bir kez daha tahrir yaptırmıştır. Bu kez düzenlemede, ümeranın elinden bazı topraklar da beslenmesi için asker bulundurup güçlenmelerini engellemiş, asker bulundurduğunu iddia edip asker bulundurmayanların topraklarını yeni ordu kurma bahanesiyle kendi kontrolüne geçirmiştir. Tüm bu merkezileşme çalışmalarının sonucunda, toprak konusunda zarara uğrayan emirler birleşerek saltanattan aldıkları Laçin'i öldürüp kalan toprakları kendi hesaplarına geçirmişlerdir. Bundan sonra asker ve asayiş konusu içinden çıkılmayacak bir hal almıştır. 1309 ve 1315 yıllarında melikler tarafından düzenleme yapılmaya çalışılsa da toprak ve maliye rejimi 15. yy.la kadar bu şekilde devam etmiştir (Uzunçarşılı, 1988, s.405-420).

3. Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Yönetimi

Klasik dönemde Osmanlı Devleti, mülkün idaresini, köylüye tahsis edilmiş olan mirî toprakların, uygun üretim koşulları ile bolluk ekonomisi (fiskalizm) politika hedefine uygun yönetmiştir. Mirî arazilerde olağan sebepler dışında (doğal afetler, kıtlık, iklim farklılıkları gibi) üretim faaliyetlerinin aksamaması öncelik olarak benimsenmiştir. Toprak yönetim sisteminin bir diğer belirgin özelliği ise Osmanlı askeri gücünün idamesi ve hesaplanabilirliği toprak politikasının üretiminde ana belirteç olmuştur.

Osmanlı toprak yönetimi Osmanlı'nın devraldığı medeniyet mirasına uygun şekilde Asya Türk uygarlığı, İslam uygarlığı, Bizans uygarlığı ve Helen uygarlığının ardılı olarak biçimlenmiştir. Medeniyet hafızasında bulunan yönetim şekli üzerinde çağın gereğine uygun yeni önlemler alınmış olsa da toprak yönetim sisteminin kodlarında belirli bir mirasın izleri görülmüştür (Roux, 2008, s. 298).

3.1. Klasik Döneminde Toprak Yönetimi (Tımar)

Osmanlı Devleti'nin miras aldığı toprak sistemleri sadece İslam kültürünün kodlarına değil öncesinde Orta Asya kültüründen de etkilenmiştir. İslamiyet öncesi Türk medeniyetinin İran ve Helen ile etkileşimleri de bulunmuştur. En temel etkileşim uçlarda bulunan Türk yerleşimlerinin sulama sistemleri ile bağ-bostan gibi aile mülkleri sayesinde oluşmuş, diğer medeniyetler ile ticari ve kültür alışverişi sayesinde gelişmiştir. Ziya Gökalp ve onu takip eden Fuat Köprülü, Osmanlı müesseselerinde Orta Asya tesirlerinin çok üstün yeri olduğunu iddia etmiş, hatta Nizam-ül-Mülk' ün "Siyasetname" sinde geçen İktâ sistemini Orta Asya'da boy beylerine toprakların bölünmesi sisteminden geldiğini belirtmişler, ancak bu konuda yeterli kanıtları sunamamışlardır (Ülken, 2006, s.1-62). Bu çalışma açısından değerlendirildiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak ve mali rejimi kendinden önce bulunan devletler ve çağdaşları ile zenginleşerek oluşup daha sonra dönemine uygun evrildiği ileri sürülebilir.

17. yy.la kadar tımar sistemi askeri, mali idari sistemlerle yan yana olmuştur. Tımar sistemi askeri olduğu kadar mali sistemin de merkezinde yer almıştır. Devlet görevlileri, mali sistemi ayakta tutmak için 16.yy.ın son çeyreğine kadar düzenli olarak otuz yılda bir tahrir yapmışlardır. Tahrir işlemleri

bölgesel farklılıklara göre değişim gösterse de yukarıda zikredilen tüm devletlerde kayıt altına alınmıştır. Kayıt işlemlerinin en önemli amaçlarından biri mali kaynakların tespitiyle tımar dağıtımını yapabilmek olmuştur. Tımar devlete ait gelirlerin veya vergilerin yüklenen vazifeler karşılığında bir şahsa verilmesi konseptidir. Verginin merkezi otorite tarafından toplanması, merkeze aktarılması ve yine harcama noktalarına gönderilmesi, ulaşım zorlukları nedeniyle çeşitli güçlükler barındırdığı için vergilerin toplanıldığı yerde harcanması esasına dayalı tımar sistemi belirlenmiştir (Tabakoğlu, 2016b, s.160-171).

16.yy. da imparatorluğun hâkim olduğu topraklarda yönetim planına bakıldığında Rumeli'nde 13 eyalette 3306 zeamet dirliği, 37.389 Tımar dirliği, 40.695 kılıç dirliği, Asya kıtasında bulunan 20 eyalette ise 1571 zeamet dirliği, 41.286 Tımar dirliği, 42.857 kılıç dirliği, böylece İmparatorlukta toplam 33 eyalette 4877 zeamet dirliği, 78.675 tımar dirliği, 83.552 kılıç dirliği bulunmuştur (İhsanoğlu, İnalıc, Göyünç ve Halaçoğlu, 1999, s.35-36).

17.yy. da artış gösteren vezir sayıları nedeniyle tımar verilen topraklarda vakıf ve dirlik arazisi bulunuyorsa ilgili arazinin gelirleri de düşmekte olduğundan, kendilerine yeni araziler tahsis edilmek zorunda kalmıştır. Mirî mukataalar ise valilerin kontrolüne verilmiş, onlar da yüksek bedellerle bu toprakları iltizama vermişlerdir. Beylerbeyleri, sancakbeylerine verilen has şeklinde dirliklerde, mültezim ve eminler vasıtasıyla yönetilmiş ve gelirleri de yine onlar tarafından toplanmıştır (Tabakoğlu, 2016b, s.224-226). Tımar sisteminin 17.yy. da da hala Osmanlı toprak yönetiminde önemli bir noktada bulunduğu görülmektedir.

16. ve 17.yy. larda gerek silah ve savaş teknolojilerinin gelişmesi, gerek maliyenin yapısal sorunları nedeniyle, merkezi ordunun nakit ihtiyacı da hesaba katıldığında Osmanlı maliyesinin görece zorlandığı görülmüştür. Yürüyen ordunun duran orduya dönüşmesi gelirlerde gerilemeye sebebiyet vermiş bu da gelecekte duran ordunun gerileyen ordu olmasının yolunu hazırlamıştır. Padişah haslarının tüm gelirler içinde %51'lik kısmı oluşturuyor olması, Osmanlı ticari gelirlerinde çeşitli etkilere sahip olmuştur. Hasların padişah iradesiyle ihtiyaç duyulan diğer eyaletler arasında dağıtım yapıldıktan sonra dönemin narhının kontrol altında tutulmaya çalışılması, bir diğer önemli konu olmuştur. Üretim, sadece tımar yerine iltizama verilen topraklar ile değil madenler, imalathaneler gibi yakın tarihimizdeki KİT (Kamu İktisadi Teşebbüsü)'lere benzetebileceğimiz işletmeler ile de yapılmıştır. Yapılan üretim iltizama verilebilmiştir. Osmanlı Devleti'nde kuruluş avantajlarından sayılan tımarlı sipahiler, hazineye yük getirmeyen savaşkan bir gücü temsil ederken, savaş tekniklerinin değişip gelişmesi tımarlı sipahilerin de önemini görece azaltmıştır (Tabakoğlu, 2016a, s.224-225). Sipahilerin yerini tutacak olan kapıkulu ve yeniçeri askerleri ise gerek iâşe gerekse maaş yönünden hazine üzerinde bir yük anlamına gelmiştir.

Tımarlı sipahinin öneminin azalması, Osmanlı ekonomisindeki yönetimi zora sokacak daralmaların yaşanmasına ve tımar sisteminin olağan akışına çeşitli girdilerin yapılmasına sebep olmuştur. Savaş zamanlarında ihtiyaç duyulan malî zorunluluklar ile Osmanlı bürokrasisindeki birtakım yozlaşmalar, tımar sisteminin klasik dönemdeki efektif dağıtım ve işletiminde gözle görülür sıkıntıları ortaya çıkartmıştır. Tımar sisteminin ıslahı ve yeniden düzenlenmesi adına çeşitli girişimler olmuşsa da dönemin siyasi olayları, girişimleri yarıda bırakmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Koçi Bey, 17.yy. da tımar sisteminin lağvedilmesinin askeri olduğu kadar siyasi ve idari sıkıntıların sebebi olduğu düşünmüş ve IV. Murad dönemi boyunca sistemin tekrar uygulanması için çalışmışsa da bu gayretler bir sonuca ulaşmamıştır (Tabakoğlu, 2016a, s:219).

3.2. İltizam Sistemi

İltizam, mukata'aların belli bir ücret karşılığı belli yıllarla özel kişilere kiralanmasıdır. Osmanlı'da bu süre genellikle üç yıl olarak belirlenmiştir. İltizamları alan kişilere mültezim adı verilmektedir. Bir mukata'ayı birden fazla kişi de alabilmektedir. İltizam sistemi İslam dinine uygun olarak devletin düzenleyici işlevine sıkı sıkıya bağlı olarak dizayn edilmiştir. Devlet, sosyal hayat içerisinde düzenleyici rol üstlenmiştir. Avrupa'da ise Osmanlı Devleti'nin aksine, devletin öncül işlevi vergi toplama olarak öne çıkmaktadır (Genç, Oflaz ve Meneçler, 2020, s.81-98). Osmanlı Devleti'nde sistem bir bakıma

değişikliğe uğrayarak tımar sisteminde olduğu üzere yerinde vergilendirme ve yerinde harcama terk edilmiştir. Vergi toplamaya yönelik olarak merkezi anlamda iltizam dağıtımına başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde iltizam sisteminin en önemli özelliği mültezime yereldeki hükümet sorumluluklarının da devri konusu olmuştur (Tabakoğlu, 2016a, 66). Bir şekilde mukataa gelirleri normalin üzerinde artsa bile mültezim sadece ön görülen geliri almış, gerisini hazineye devretmek zorunda kalmıştır. Gelir artışında uygulanan politika, ilk önce mevcut mültezime sormak yoluyla yeniden değerlendirme ihalesine çıkılması olmuştur. Mukataa bedelini arttıran olduğunda, ilk mültezime artırım için sorulmuş, mültezimin artırımdan kaçınması iltizamın tahvil sonu beklenmeden yeni mültezime devredilmesine sebep olmuştur. Yeni devir alan mültezimlerde bakiye kalan süreye göre belirlenmiş, bunun içinde toplam ihale bedeli toplam güne bölünmüş ve kalan gün sayısı çarpılmıştır. Bu yöntemle kısta'l yevm üzere hesaplaşma denmiştir (Tabakoğlu, 2016b, s.331-338).

Hammer'e göre iltizam usulü Fatih Sultan Mehmet zamanında, Rum Mehmed Paşa sadrazam iken başlamıştır (Hammer, 1993, s.99-101). İstanbul'a faal ve Müslüman bir nüfus getirmek için başlangıçta taşınmaz mülkler ücretsiz daha sonra mukataaya bağlanarak dağıtılmıştır. İltizam bu dönemde sistemleştirilmiştir (Berkes, 1976, s.252-263).

Osmanlı Devlet teşkilatında 15.yy.da ortaya çıkan iltizam, aslında devletin kendine kattığı topraklarda var olan sistemin mirası olmuştur. Antik Yunan sonrası Roma Cumhuriyeti'nde rastladığımız iltizam sistemi, İslamiyet'in var olduğu topraklarda da uygulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin öncülere ve kurulduğu topraklarda bulunan beylik ve devletlerin de bu uygulamayı gerçekleştirdiği görülmüştür. Daha sonra orta çağda Avrupa'da karşımıza çıkan sistemin kilit noktasında olan mültezim, her seferinde para veya güç kazanmış, bazen de ikisini de elde ederek, kökünden ayrılmadan ayanlığa geçişle askeri sınıfa geçebilmiştir.

Osmanlı devletinde var olan iki ana sınıf, askeri ve reaya sınıflarıdır. Mültezimler her ne kadar raiyyet olsalar da vergi toplama ayrıcalıkları nedeniyle askeri sınıf içerisine de yakın bulunmuşlardır. İmparatorlukların para gereksinimlerini sağlayan mültezimler bunu sağlayabilmek için hem askeri kesim olan yöneticiler ile hem de ihalelere girebilecekleri parayı sağlayabilmek için sarraflar ile yakın ilişkiler kurmak zorunda kalmışlardır. Mukataaya talip olan mültezim, mahalli kadıya başvurarak artırma yöntemiyle ihaleyi almışlardır. İltizam merkezce onaylanması gerekmektedir. Ancak Sultan'ın mültezime gönderdiği berat ile kesinlik kazanabilmektedir (İnalçık, 2019a, s.41). Kadılar mukataa ve iltizam işleri ile ilgili olarak defter tutmuşlar, yapılan işlemleri sicile geçirmişler, mukataaların durumları ve hakları buradan takip olunmuştur (Arık, 1997, s.1-72).

İstanbul'un fethi ve siyasi düzenin sağlanması sonrasında iktisadi bir istikrar dönemine girilmiş ve bu sebeple nüfusta hızla bir artış olmuştur. 1550 sonrasında nüfus artışıyla birlikte tahıl fiyatlarında artış gözlemlenmiş, bu da devlet görevlilerince toplanan sabit vergilerin düşmesine sebebiyet vermiştir. Mali baskı tımar sisteminin hâkim olduğu bu toprakların tımar sahiplerince terk edilmelerine sebep olmuştur. Terk edilen topraklar bölgede bulunan askeri görevlilerin, taşra yönetiminde bulunan nüfuslu kişilerin eline geçmiştir. Köylüler merkezi otoritenin vergi talepleri ile bu yeni toprak sahiplerinin kazanç talepleri arasında kalmıştır. Toprak sahiplerince köylüler köylerinde kalmaları çabalanmış ancak köylüler yeni köylere göç etmiş, yeni arazileri tarıma açarak vergi verip bu topraklarda tasarruf sahibi olmuşlardır (Keyder, 2015, s.23). Mültezimler özellikle devletin kontrolünün azaldığı zamanlarda iltizam edilen mukataanın vergi gelirlerini, devlete tam olarak gitmesini engelleyecek şekilde az gösterip kazanç sağlamış ve diğer mültezimler ile anlaşarak yeni mültezimlerin ortaya çıkmasını engellemişlerdir (Tabakoğlu, 2016b, s.331-338).

Tarım devletlerinin var olduğu bir dönemde emek yoğun olan bu sektör en çok istihdamın olduğu sektördür. Reayanın devletçe görevlendirilen ve vergi talep eden olarak karşılaştığı, en çok ve hatta çoğu zaman tek görevli mültezimlerdir. Bu sebeple mültezimlerin devletin onları kontrol edemediği durumlarda yaptığı haksız uygulamalar zaten en çok istihdam edilen kesim olan, tarımda çalışan nüfusu etkileyerek bazen isyanlara sebep olur. Bu durum, iltizam sistemini topraklarında uygulayan

zamanla gücünü kaybeden veya mültezimlerin güç kazanmasını engelleyemeyen devletlerde karşılaşılan bir sorundur.

Osmanlı İmparatorluğunun etnik ve dini yapısı kozmopolit olması nedeniyle mültezimlerin ırkı, dini ve hatta cinsiyetinde değişiklikler olmuştur. Yahudi kadınların ihalelerde boy göstermesi mültezimlik alması, rekabetin artması açısından iyi sonuçlanabilmiştir. Osmanlı Devleti bu noktada tebaasında ayırım yapmayıp güvenerek şap gibi stratejik veya politik işletmeleri de aynı şekilde ihale etmiştir (Karademir, 1979, s. 73-116).

Devlet cizye hariç vergi yükümlülerinden vergilerini mukataa yöntemiyle emin, mültezim, malikâneci gibi ara ögeler vasıtasıyla toplamıştır. Mukataa, avarız ve cizye önemli gelir kaynakları olup 1691 senesi cizye reformundan sonra mukataa gelirlerinin üzerinde bir gelir elde edilmiş, ancak 18.yy. ile birlikte ikinci sraya düşmüştür. Savaş zamanları doğal olarak avarız vergisi (savaş zamanları veya olağan üstü durumlarda devletin halka yüklediği aynı ve/veya bedeni vergi) yükselirken genel itibarla devletin gelirlerinde mukataalar ilk sırayı almıştır. Gelir kaynaklarının çoğunluğu topraklardan oluşsa da mukataalar arasında darphane, mumhane, boyahane gibi devlet tekelinde olan işletmeler, tahvil adı verilen 3 yıllık dönemler halinde belli ücretlerle iltizama verilmiştir (Tabakoğlu, 2016b, s.294-297). 16.yy. sonlarında kadıların naiplerini kanunsuz şekilde iltizamla ataması ve subaşlarının aynı şekilde iltizamla göreve gelmeye başladıkları görülmüştür (Arık, 1997, s.1-72).

Mültezimlerin amacı devletten kiraladıkları işten kar yapmak olmuştur (Tabakoğlu, 2016b, s.332). Mültezimler, iltizam alabilmek için yeteri kadar kefil gösterir şayet mültezim ihalede vaat ettiği meblağı devlete verememesi durumunda devlet zararı kefilinden almıştır. Mültezim olağanüstü bir sebepten zarar eder ise ve şayet iltizam hükümlerinde bir kayıt yoksa bunu kendi veya kefilini ödemiş, hatta hapis yatmıştır. Bu ve benzer sebepler nedeniyle mukataaların ihale bedelleri yükseltilmemeye çalışılmış, hatta talip olunmamış, bu durumda bir süre emanet usulüyle işletilmesine sebep olmuştur (Tabakoğlu, 2016b, s.332-338). Zaten yeni mültezimlerin girmesini engelleyen bir yapı mevcuttur.

İhalelerin bu noktaya gelmesinin sebebi, merkezi otoritenin zayıflaması yanında, sistemde ki çarpıklıklarda etmen olmuştur. Mukataalar, tahvil süresi bitmeden hazineye ek gelir sağlanması amacıyla yeni mültezimlere tekrar tekrar verilmiş, vergi iltizamına sahip olanların, daha vergi toplama zamanı gelmeden hakları elinden alınıp yenilere devredilmiş, üstelik kısta'l yevm üzere hesaplaşma yapılmış, bazı mültezimler gelir elde etmeden giderlere katlanmak zorunda kalmış, bazıları da çift hâsılat elde ederek kârlar yapmışlardır. 1683-1691 yıllarında bu olaylar sık sık gündeme gelmiş, sonuçta mukataalara talep azalarak devlet gelirlerinin düşmesine sebep olmuştur. Devlet gelirlerini arttırmak için bu mukataalar varlıklı muhassıl ve ayan gibi kişilere verilmeye başlanmıştır (Tabakoğlu, 2016b, s.332-338).

Vergi toplama görevinde olan mültezimler II. Süleyman (1687-1691) döneminde basılan mankur denilen bakır para (*tedavül tarihi:1688-1691*) denemesi sırasında, gerçekçi olmayan bir enflasyon ortaya çıkması sonucunda aşırı karlar elde etmişlerdir. Mültezimler vergi toplarken, vergi mükelleflerinden altın veya guruş ile topladıkları parayı hazineye mankur ile teslim etmişlerdir. Mankurun altın ve guruş karşısında aslında mevcut olmayan değersizliği nedeniyle aşırı kur farkı elde etmişlerdir (Tabakoğlu, 2016b, s.332-338).

Bazı zamanlarda Devlet mukataa gelirlerinin bir kısmını civardaki kale neferlerinin maaşları olarak dağıtılmasını istemiştir. Böyle durumlarda mültezimler parayı vermemek için uğraşmışlar, bazen mal teklif etmişler, bazen de neferlere mukataayı birlikte işletmeyi teklif etmişlerdir (Tabakoğlu, 1985, s.120-121). Asıl mesleği askerlik olan bu neferlerin maaşlarını almak için katlandıkları bu durumlar gelir beklentilerini başka yöne yönlendirmesine ve asıl işler dışında başka işlerle de uğraşmasına sebebiyet vermiştir.

Sonuç

Klasik dönemde Osmanlı, miri arazi rejimi ile merkezi devlet anlayışında başarılı olmuştur. 17.yy. da merkezden maaş alan ordu birliklerinin sayısının artması ve uzun süren savaşlar sonucunda giderlerde

önemli miktarda artış yaşanmıştır. Bu dönemde Osmanlı maliyesi, giderek açık veren bir pozisyona gelmiş, iltizam yöntemi ise hazinenin gelirlerini arttırmak için kullanılan genel bir politika aracı olmuştur. İltizam sisteminin sınırlarının genişletilmesi merkezi yönetimin gücünü azaltmış, sistemin uygulayıcıları olan mültezimler bağımsız yerel otoriteler haline gelmiştir. Devletin nakit ihtiyacını karşılaması açısından olumlu bir uygulama olan iltizam sistemi, mültezimlerin kar maksimizasyonu güdüsü ile sosyal ve ekonomik açıdan ciddi problemler ortaya çıkarmıştır. İltizam ihalelerinde maddi zorluklarını sarraflardan borç alarak gideren mültezimler, sarrafların yasal temsilcileri konumuna düşmüşlerdir. Yerel seçkinlerin ve sarrafların siyasi gücünün artması, halkın devletten sağladığı faydanın azalmasına yol açmıştır. İltizam sisteminin sağladığı yüksek gelir beklentisi devlet memurlarının da sisteme katılımını sağlamıştır. Gelirini arttırma gayreti içinde olan mültezimler, tımar sisteminin bozulmasına ve yozlaşmasına neden olmuştur. Reayanın artan vergi yükü tarım üretiminde ve vergilerde beklenen gelirin azalması ile sonuçlanmıştır. Merkezi yönetimin etkisinin azaldığı dönemlerde devlet erkinin görevini üstlenen bey, ayan, mültezim gibi zümreler sadece kendi gelirinin artması gayesi ile halkın üzerinde baskı kurmuşlardır. İltizam sisteminin oluşturduğu sosyolojik ve mali külfetler, devletin beklediği gelirin çok üzerindedir.

Kaynakça

- Arık, F. Ş. (1997). Osmanlılar'da kadılık müessesesi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Ankara, sayı 8.
- Baltacı, C. (2010). *İslam medeniyeti tarihi*. (No. 197), İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Berkes, N. (1976). *Türkiye İktisat Tarihi*. c. 2. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Buluş, A. (2010). Vergi toplamının özertleştirilmesinin vergi toplamının etkinliğine katkısı: İltizam sistemi ile bir mukayese. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 81 – 120.
- Delice, A. (1999). Emevi devletinin yıkılış nedenleri üzerine bazı mülahazalar. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (3), 299-320.
- Demirci, M. (2001). *Abbasilerde toprak sistemi* (Doktora Tezi), <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/tez/T0046736.pdf> (29.04.2020).
- Demirci, M. (2007). Emevîler devrinde Aşağı Irak'ta (Sevâd) büyük çiftliklerin doğuşu ve gelişimi. *İstem*, Yıl 5 Sayı 9, 61-82.
- Demirci, M. (2020). *İktâ*, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ikta#1> (09.05.2020).
- Demircioğlu, H. (1967). Roma devletinin eyalet (provincia) sistemi hakkında. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 443-459. http://static.dergipark.org.tr/article-download/6211/8601/9028/IA26DU64AC/5cb44b202f046_78434092044ebcd0303abc460b12cfea.pdf? (01.05.2020).
- Demircioğlu, H. (2019 (İlk Baskı 1953)). *Roma tarihi*. 7nci Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Genç, M. (2000). *İltizam*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 22nci Cilt, <https://islamansiklopedisi.org.tr/iltizam--vergi> (08.05.2020).
- Genç, S. Y., Oflaz, E., ve Menecler, O. (2020). Sosyal devletin evriminde vergilendirmenin toplum-devlet çatışması üzerindeki etkisi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 12(1), 81-98.
- Hammer, J. V. (1993). *Büyük Osmanlı Tarihi*. Cilt: 3, Çev.: Mümin Çevik. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- İhsanoğlu, E., İnalçık, H., Göyünç, N. ve Halaçoğlu, Y. (1999), *Osmanlı-3 İktisat*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- İnalçık, H. (2019a). *Osmanlı İmparatorluğu 1. Cilt Toplum ve Ekonomi*, 3ncü Baskı, İstanbul: Kronik Kitap.

- İnalçık, H., (2019b). *Osmanlı İmparatorluğu 2.Cilt Sultan ve Siyaset*. 3ncü Baskı, İstanbul: Kronik Kitap.
- Karademir, Z. (1979). Osmanlı İltizam Sözleşmelerine Yansıyan Yönleriyle Yahudi Girişimciler (1560-1630)(7 Belge ile Birlikte). *Osmanlı Araştırmaları*, 50(50), 73-116.
- Keyder, Ç. (2015(İlk Baskı 1989)). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. 20nci Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (2006 (Orijinal Baskı 1995)). *Ortadoğu*. (Çev.: S. Y. Kölay), 3ncü Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Öztürk, Y. (2012). Timar-Thema Teriminin Ortaya Çıkması, Bizans Uygulaması ve Osmanlı ile Mukayesesi. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 31(31), 157-208.
- Pirenne, H. (2013 (Orijinal Baskı 1936)). *Orta çağ Avrupası'nın ekonomik ve sosyal tarihi*. (Çev.: U. Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Roux, J. P. (2008). *Türklerin tarihi*. İstanbul: Kanalıcı Yayınevi.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme dönemine girerken Osmanlı maliyesi*. Dergâh Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2016a (İlk Baskı 1979)). *İslâm İktisadına Giriş*. 4ncü Baskı, (Dergâh Yayınları. 70), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2016b). *Osmanlı mali tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2006). Türkiye tarihinde sosyal kuruluş ve toprak rejiminin gelişmesi (Osmanlılara kadar). *Vakıflar Dergisi*, 10, 1-62.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988 (İlk Baskı 1941)). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal: Büyük Selçukîler, Anadolu Selçukîleri, Anadolu beylikleri, İlhanîler, Karakoyunlu...* 4ncü Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yiğit, İ. (2004). *Memlükler*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 29. Cilt, <https://islamansiklopedisi.org.tr/memlukler#1> (18.04.2020).

Extended Abstract

Background

Tax farming system was used as a tax collection and short-term financing tool in the economic order of the Ottoman state. Although the system, offered a short-term solution to state funding, its long-term effects were devastating. In the study, the socioeconomic footprints of the tax farmer, the main theme of the system, were investigated.

Research Purpose

To deal with the issue of taxation, which is the most important economic link between the state and the society, in the historical process and to determine the effects of the application types on the system.

Methodology

System analysis has been used.

Findings

It is considered that the applied taxation system did not increase the efficiency compared to the system applied in the classical period of the state and weaken the power of the central government in the provinces.

Conclusion

Tax farming system emerges as a short governmental solution to be used in state financing. It has become a practice that shakes the peace of the society and the authority of the state in the long run.